

KELISHIKLARNING ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDAGI O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Isoqulova Dildora Farmon qizi

TDSHU Sharq xalqlari tillari va adabiyoti

2-kurs talabasi +998975281604

Dildoraisoqulova05@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kelishiklar haqida qisman ma‘lumot beriladi va ularning arab va o‘zbek tilida grammatik va leksik jihatdan o‘xshash va farqli jihatlari qisqacha yoritiladi.

Kalit so‘zlar: otning kelishik kategoriyasi, turlanish, otlashgan so‘zlar, ikki kelishikli otlar, gap bo‘laklari

Аннотация: В этой статье частично представлена информация о падежах и кратко освещаются их грамматические и лексические сходства и различия в арабском и узбекском языках.

Ключевые слова: категория падежа существительных, склонение, склоняемые слова, существительные с двумя падежами, члены предложения.

Annotation: This article provides partial information about cases and briefly highlights their grammatical and lexical similarities and differences in the Arabic and Uzbek languages.

Keywords: case category of nouns, declension, declensional words, nouns with two cases, sentence components.

O‘zbek va arab tillari 2 yirik ,turkiy va semit, oilalariga mansub bo‘lib, har biri tarixiy va lingvistik rivoj yo‘lini bosib o‘tgan. Bu til agglutinatив xususiyatga ega bo‘lib, so‘zlarga turli qo‘shimchalar qo‘shish orqali ma‘no va grammatik

shakllar hosil qilinadi. O'zbek tilida so'zlarning tarkibi sodda va tuzilishi aniq bo'lib, so'zlarning turli grammatik shakllari qo'shimchalar yordamida yasaladi.

Arab tili esa somiy tillar oilasiga mansub bo'lib, uning tuzilishi va so'z yasalishi boshqa tillarga qaraganda o'ziga xosdir. Arab tilida so'zlar, asosan, uchta undoshdan iborat o'zakka asoslanib yasaladi va bu o'zaklar yordamida turli grammatik shakllar hosil qilinadi. Arab tilining morfologik tizimi murakkab va rangbarang bo'lib, so'zlarning shakli va ma'nosi o'zgarishi o'zak va vaznlar yordamida amalga oshiriladi. Bu ikki tilning lingvistik xususiyatlari, ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganish tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek va arab tillarining grammatik tuzilishi va so'z yasalishi usullarini chuqurroq tahlil qilish, tilshunoslik sohasida yangi bilimlar olishga yordam beradi.

Kelishik – ot yoki otlashgan so'zning boshqa so'zlar bilan aloqasini ko'rsatuvchi grammatik kategoriya. Kelishiklar soni turli tillarda har xildir. O'zbek tilida 6 ta kelishik bor. Ular:

1. Bosh kelishik (qo'shimchasiz)
2. Qaratqich kelishigi (-ning)
3. Tushum kelishigi (-ni)
4. Jo'nalish kelishigi (-ga, -ka, -qa)
5. O'rin-payt kelishigi (-da)
6. Chiqish kelishigi (-dan)

Shulardan qaratqich kelishigi ot tomonidan boshqarilib, hokim so'z egalik qo'shimchasini olib keladi. Masalan: kitobning varog'i kabi. Qolgan tushum, jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishiklari qo'shilib kelgan otlar fe'l tomonidan boshqariladi. Masalan: olmani yedi, rasmga qaradi, shifoxonada ishlaydi, maktabdan qaytdi kabi.

Kelishiklar ot va otlashgan soʻzlarga qoʻshilib, ularni gapda biror gap boʻlagi vazifasida kelishiga xoslaydi. Soʻzlar bosh kelishikda ega vazifasida kelsa, qaratqich kelishigi soʻzlarni aniqlovchi, tushum kelishigi vositasiz toʻldiruvchi, joʻnalish kelishigi vositali toʻldiruvchi, oʻrin-payt kelishigi vositali toʻldiruvchi va hol, chiqish kelishigi vositali toʻldiruvchi va hol boʻlib kelishini taʼminlaydi.

- *Sport sogʻlik uchun juda foydalidir.* (ega)
- *Ahmadning nutqi barchani lol qoldirdi.* (aniqlovchi)
- *Kitobingni berib tur.* (vositasiz toʻldiruvchi)
- *Zarnigorda muammo koʻp.* (vositali toʻldiruvchi)
- *Akam Zarafshonda ishlaydi.* (hol)
- *Ustoz Dostondan uy vazifasini soʻradi.* (vositali toʻldiruvchi)
- *Qachon Turkiyadan qaytasiz, dadajon?!* (hol)

Kelishik – arab tilida **إِعْرَابٌ** deyiladi, ular otni otga yoki otni feʼlga bogʻlab keladi. Arab tilida kelishiklar 3 ta.

Bosh kelishik – faqat ega va ot-kesimlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Qaratqich kelishigi – koʻmakchilardan keyin va moshlashmagan aniqlovchini ifodalash uchun ishlatiladi.

Tushum kelishigi – toʻldiruvchi ba hollarni ifodalash uchun, bosh va qaratqich kelishigi ishlatilmaydigan hamma holatlarda ishlatiladi.

Kelishiklar	Noaniq holatda		Aniq holatda	
	Muzakkar	Muannas	Muzakkar	Muannas

Bosh kelishik	كِتَابٌ	مَجَلَّةٌ	الْكِتَابُ	الْمَجَلَّةُ
Qaratqich kelishigi	كِيَابٍ	مَجَلَّةٍ	الْكِتَابِ	الْمَجَلَّةِ
Tushum kelishigi	كِتَابًا	مَجَلَّةً	الْكِتَابَ	الْمَجَلَّةَ

Jadvalga izoh: Agar so‘z tanvin fathaga tugasa, uning oxiriga o‘qilmaydigan alif harfi yoziladi. Ammo “ta-marbuta” yoki yolg‘iz “hamza” so‘z oxirida tanvin fatha bilan kelsa, undan keyin bu alif yozilmaydi.

Yuqoridagi jadvaldagi turlanish uch kelishikli turlanish deyiladi va shu yo‘sinda turlanuvchi so‘zlar uch kelishikli so‘zlar deb ataladi. Arab tilida ot va sifatlarning asosiy qismi uch kelishikli so‘zlar hisoblanadi. Bular noaniq holatda kelganida tanvin qo‘shimchasi bilan tugaydigan birlik va siniq ko‘plikdagi so‘zlardir.

Ikkilik sondagi ismlarning kelishikda turlanishi quyidagicha bo‘ladi:

Kelishiklar	Noaniq holatda	Aniq holatda		
	Muzakkar	Muannas	Muzakkar	Muannas
Bosh kelishik	كِتَابَانُ	مَجَلَّتَانُ	الْكِتَابَانُ	الْمَجَلَّتَانُ

Qaratqich va tushum kelishigi	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجَلَّتَيْنِ
-------------------------------------	-------------	---------------	---------------	------------------

Jadvalda ko‘rinib turganidek, ikkilik sondagi so‘zning qaratqich va tushum kelishiklari bir xil qo‘shimchaga ega. Shuningdek, aniq holda ham, noaniq holda, muzakkar va muannas so‘zlar bir xil qo‘shimcha oladilar.

Muzakkar va muannas to‘g‘ri ko‘plikdagi so‘zlar kelishiklarda quyidagicha turlanadi:

Kelishiklar	Noaniq holatda		Aniq holatda	
	Muzakkar	Muannas	Muzakkar	Muannas
Bosh kelishik	فَلَاخُونَ	فَلَاخَاتٌ	الْفَلَاخُونَ	الْفَلَاخَاتُ
Qaratqich va tushum kelishigi	فَلَاجِينِ	فَلَاخَاتٍ	الْفَلَاجِينِ	الْفَلَاخَاتِ

Jadvallarda ko‘rinib turganidek, muzakkar va muannas to‘g‘ri ko‘plikdagi so‘zlarda qaratqich va tushum kelishiklari bir xil qo‘shimchaga oladilar hamda aniq va noaniq holatlarda kelishik qo‘shimchalari o‘zgarmaydi.

Arab tilida qaratqich va tushum kelishigi bir xil qo‘shimchaga ega bo‘lgan qator so‘zlar mavjud. Bular ikki kelishikli so‘zlar deyiladi. Ikki kelishikli so‘zlarga asosan quyidagilar mansubdir.

1. ال artiklini olmaydigan, lekin aniq holatda deb hisoblanuvchi tanvin qo‘shimchasini olmaydigan so‘zlar

Masalan: مَصْرُورٌ , فَاطِمَةٌ

2. ال artiklini olishi mumkin bo‘lgan, tanvin bilan tugamaydigan birlik sondagi otlar yoki sifatlar noaniq holatda kelganida: أَكْبَرُ , صَحْرَاءُ

3. Noaniq holatda ham tanvin qo‘shimchasi bilan tugamaydigan va noaniq holatda kelgan siniq ko‘plikdagi ot va sifatlar. Masalan: جَرَائِدُ , أَمْرَاءُ

Ularning qaratqich kelishigi shakli tushum kelishigi shakli bilan bir xil bo‘ladi.

Bosh kelishik	فَاطِمَةٌ	أَمْرَاءُ
Qaratqich va tushum kelishigi	فَاطِمَةٌ	أَمْرَاءُ

Shuni unutmaslik kerakki, ikki kelishikli ismlar “ال” artiklini olsa yoki izofa tarkibida kelsa, uch kelishikli bo‘lib qoladi.

الْجَرَائِدُ	الْأَكْبَرُ
الْجَرَائِدَ	الْأَكْبَرَ
الْجَرَائِدِ	الْأَكْبَرِ

Oxiri cho‘ziq “a” yoki cho‘ziq “u” bilan tugaydigan so‘zlar kelishikda turlanmaydi. Bular kelishikda turlanmaydigan so‘zlar deyiladi. Masalan: مَرَضَى , جَوْعَى

Xulosa qilib aytganda, kelishiklarning o‘zbek va arab tillaridagi xususiyatlari mazkur tillarning lingvistik tuzilishi bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek tilida kelishiklar ot va otlashgan so‘zlarga qo‘shilib, otni otga yoki otni fe’lga bog‘lashga

xizmat qiladi va soʻzlarni maʼlum gap boʻlagi vazifasida kelishiga xoslaydi. Arab tilida esa kelishiklar miqdori farq qilsa-da, bajaradigan vazifasi bir xil yaʼni soʻzlarni maʼlum gap boʻlagi vazifasida kelishiga xoslashdir. Ushbu maqolada taqdim etilgan tahlillar har ikkala tilning harakat nomlari tizimini qiyosiy nuqtai nazardan oʻrganish imkonini beradi va bu tillarning oʻziga xos morfologik va leksik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu kabi qiyosiy tahlillar, oʻz navbatida, tilshunoslik va grammatik tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdujabborov.A. - M. Arab tili.Toshkent – 2011
2. Anorbekova.A , Mirzayeva.Sh. Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent – 2011
3. Ibrohimov.N.Yusupov. – M. Arab tili grammatikasi. Toshkent – 1997
4. ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDAGI KELISHIKLARNING QIYOSIY TAHLILI. Risolat Ravshanova. // <https://compling.navoiy-uni.uz/index.php/conferences5/article/view/747/739>